

**AHMED YESEVÎ VE AHMED AVNÎ KONUK'UN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA
FENÂ-BEKÂ KAVRAMLARI
–KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME–**

ESMA ÖZTÜRK*

Özet

Bu makalede 12. yüzyıl meşhur mutasavvıflarından Hoca Ahmed Yesevî ile 19. yüzyıl Osmanlı dönemi mutasavvıflarından Ahmed Avni Konuk'un "fenâ" ve "bekâ" kavramlarına yaklaşımları karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda Hoca Ahmed Yesevî'nin *Dîvan-ı Hikmet'i* ve *Fakr-nâme*şi ile Ahmed Avni Konuk'un *Fusûs ve Mesnevî* şerhleri mukayeseli olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, Ahmed Avni Konuk, Fenâ, Bekâ

The concepts of "fanâ-baqâ" in the word of thought of Ahmad Yasawi and Ahmed Avni Konuk –a comparative analysis–

Abstract

In this article, the approaches of the 12th century's leading sûfi figure Hodja Ahmad Yasawî and the nineteenth century's Ottoman sûfi Ahmed Avni Konuk to the sûfi concepts of "fanâ" and "baqâ" have been compared. In this context, Hodja Ahmad Yasawî's works *Divan-ı Hikmat* and *Fakr-nâme* and Konuk's commentaries on *Fusûs'ul-Hikam* and *Mathnavî* have comparatively been evaluated.

Keywords: Hodja Ahmad Yasawî, Ahmed Avni Konuk, Fanâ, Baqâ.

GİRİŞ

Tasavvuf yolunun temel hedeflerinden biri, insanın Elest Bezmindeki asli saflığına kavuşturulmasıdır. Bu saflığa ulaşan salikte Allah ile yakınlık artar. Söz konusu bu hal, Allah'tan başka her şeyden sıyrılarak sadece O'nun Zâtını ve sıfatlarını müşahede etme ve başka şeyleri görmeme tarzında gerçekleşmektedir. Keyfiyeti üçüncü kişilere kapalı olan bu durum tasavvufta "fenâ" kavramıyla tanımlanmaktadır.

* Dr., e-mail, esmaozturk@yahoo.com

Sözlükte, “Sona ermek, yok olmak, bitmek, tükenmek, ölmek, kulun kendi amelini görmemesi, Allah’ın irâdesine göre hareket etmesi, hiçlik, geçici olmak”¹ gibi anlamlara sahip olan fenâ; “bir şeyin ilk hâli üzere kalması, bâki kalmak, var olmak, yaşamak, son bulmamak, yok olmamak, devamlı olmak, kötü huyların iyilerle değişmesi, Allah’ın sıfat ve vasıflarıyla süslenmesi, fenâ olunan varlıkla yaşamak”² anlamlarındaki bekâ kavramıyla birlikte kullanılmaktadır. İlk olarak Ebû Said el-Harraz tarafından tanımlanan bu kavram çifti, daha sonra bütün Sünnî mutasavvıflar tarafından benimsenmiş, zâhir uleması da bu anlayışa tepki göstermemiştir.³

Kur’ân-ı Kerim’de yeryüzündeki her canlının sonunda yok olacağına ve sadece Yüce Yaratıcı’nın bâki kalacağına vurgu yapılmıştır. (Rahmân 55/26–27) Diğer bir ayette ise kulların sahip olduklarının tükeneceği yani fenâ bulacağı ve ancak Allah katında olanın kalıcı olacağı ifade edilmiştir. (Nahl 16/96)

Tasavvuf literatüründe fenâ çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. Bu konuda Abdürrezzak Kâşânî (ö.736/1335)’nin tasnifi dikkat çekici bir örnektir. Kâşânî kötü niteliklerin ortadan kalkmasını “el-Fenâ ani’ş-şehavât” olarak adlandırır. Nefs-i emmâre seviyesindeki bir salık kötü özelliklerinden kurtulup nefs-i levvâme⁴ basamağına çıktığında şehvetinden fâni olmuş olur ancak bu noktada kalbi halen kendisine direnmektedir. Kalbindeki şehvetten de kurtulursa o vakit “Fenâu’r-râgıb” basamağına demektir. Böyle bir kişi mutmain nefis sahibidir. Yani göz, kulak, tenasül uzvu gibi dış organlarıyla alakalı şehvetinden fâni, aynı zamanda da şeriata aykırı bir hayat yaşamadığı için de kalbiyle de şehvetten fâni olan kimsedir. Sonraki aşamada salık hiçbir

¹ Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, İbn Manzûr, *Lîsânu’l-Arab*, Dâru İhyâit- Turâsil-Arabî, Beyrut, 1999, c. IX, s. 338; Muhammed b. Bekr b. Abdilkâdir el-İmam er-Râzî, *Muhtârû’s-Sihâh*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1995, s. 517; Seyyid Şerif Ali b. Muhammed Cürçânî, *et-Ta’rifât*, Thk. İbrahim Ebyânî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1405, s. 217; Mecduddin Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdî, *el-Kâmusu’l-Muhîr*, Dâru’l-Erkam, Beyrut, 1991, s. 1704.

² er-Râzî, *Muhtârû’s-Sihâh*, s. 73; Cürçânî, *et-Ta’rifât*, s. 343; el-Firûzâbâdî, *el-Kâmusu’l-Muhîr*, s. 1631; Muhammed ‘Abdurraûf el-Münâvî, *et-Tevkîf’alâ Mühimmâti’t-Te’ârîf*, Nşr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1410, s. 139; Komisyon, *el-Mu’cemu’l-Vasîf*, Çağrı Yay., İstanbul, 1990, s. 66.

³ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 2010, s. 309.

⁴ Kösec Ahmed Trabzonî, nefsin makam elde etme v.b. isteklerinden fenâ bulmasının râdiyye mertebesinde gerçekleştiğinin altını çizer. Bu haldeki nefis; zikir, ihlâs, yakîn, vefa gibi bazı güzel sıfatlar kazanır. Bu sıfatların artması sonucu mardiyeye mertebesine gelinir. Böylece beşeri fenâyâ ulaşılır. Allah’a yakınlık ve mahlûkata merhamet duyulur. Öncel Demirdaş, “Kösec Ahmed Trabzonî’ye göre Nefs ve Nefsin Kategorileri”, *Firat İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sy. 18, s. 162.

şeye arzu duymamaya başlar. Bu mertebede kul, Allah'ın izniyle Allah dışındaki her şeyden fânî olur. Bir de "Vecd fenâsı" vardır. Kul Allah'a o kadar çok yaklaşır ki, bu hal içerisindeyken ne etrafındakileri görmekte, ne de nefsinin isteklerine boyun eğmektedir. Yani kişi bir nevi etrafındakilere ve kendine karşı şuursuzluk hali yaşar. Kâşânî böyle bir insanın durumunu "Onu (Yusuf'u) gördüklerinde gözlerinde büyüttüler ve şaşkınlıklarından ellerini kestiler." (Yusuf 12/31) ayetindeki duruma benzetmektedir. Kadınlar Yusuf'u görünce ellerini kestiklerini bile fark etmemişlerdir. İşte buradan yola çıkarak Yaratıcının tecellileriyle kendinden geçen bir kulun da kendini ve etrafındakileri idrak edemiyor olması anlaşılabilir hale gelmektedir.⁵

Benzer bir yaklaşımı paylaşan Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî'ye (ö. 465/1072) göre, fenâ hâlini yaşayan salık ilk olarak nefsinden ve sıfatlarından fenâ bularak, Hakk'ın sıfatlarıyla bâki kalır. Ardından Hakk'ın sıfatlarından da fenâ bulmak suretiyle, Hakk'ı müşahede eder. Sonunda Hakk'ın vücudunda yok olan salık, kendi fenâsını görmekten de fenâ bulur.⁶ Bu tanımlama doğrultusunda fenânın Allah'a yaklaşmanın en ileri safhalarından birisi olduğunu söyleyebiliriz.

ARAŞTIRMANIN METODU

Bu çalışmada erken dönem Nakşibendî tasavvuf anlayışının temsilcisi Hoca Ahmed Yesevî ile vahdet-i vücûd düşüncesinden hareketle yaptığı şerh ve tercümeleriyle tanınan Ahmed Avni Konuk'un söz konusu bu iki kavrama bakışı kıyaslanacaktır. Böyle bir kıyasın yapılma nedeni, ilgili kavramları ele alış biçimleri bakımından iki mutasavvif arasında benzerlikler olup olmadığının tespit edilmesidir. Zira bu iki mutasavvif birbirinden çok uzak coğrafyalarda ve farklı zamanlarda yaşamışlardır. Buna rağmen konuya bakış açıları ve kavramlara getirdikleri yorumlar ne şekilde olmuştur, bütün bunlar ortaya konulacaktır.

⁵Abdürrezzak Kâşânî, *Letâifu'l-A'lâm fi İşarâti Ehli'l-İlhâm*, Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015, ss. 442-445.

⁶Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Haz. Abdülhalîm Mahmud-Mahmud b. Eş-Şerîf, Müessesetu Dâr'İş-Şa'bi, Kahire, 1989, s. 150.

Araştırmamıza konu olan şahıslardan ilki, Türkistan göçebe topluluklarına 12. yüzyılın sade Türkçesiyle seslenen, “Yeseviyye Tarikati”nin⁷ kurucusu olarak kabul edilen Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1116)'dir. Türkistan'daki Türklerin İslamiyeti benimsemelerinde önemli katkıları olan Yesevî, eski Türk töresini İslami ahlak esaslarıyla mezceden bir mutasavvıftır.⁸ Söylediği hikmetler vesilesiyle kendine özgü yeni bir irfânî dil ve söylem geliştiren Yesevî'nin bu tasavvuf doktrini, başta Kazak, Kırgız, Özbek, Başkurt ve Tatar Türkleri olmak üzere Anadolu Türkleri için de adeta manevi bir gıda ve ilham kaynağı vazifesi görmüştür.⁹ Makalede düşünce dünyasını incelediğimiz diğer mutasavvıf olan Ahmed Avni Konuk, 19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı hâkimiyetinin bitmesi ve Cumhuriyet'in kuruluş aşamalarını kapsayan bir dönemde yaşamıştır. Konuk, başta Hz. Mevlânâ ve İbnü'l-Arabî olmak üzere, yazmış oldukları eserlerle Anadolu irfânının temelini atan mühim şahsiyetlerin eserlerini gerek tercüme ve gerekse de şerh etmek suretiyle Osmanlı'daki tefekkür dünyasına katkıda bulunmuş bir âlimdir. Öncelikle her iki düşünürün biyografileri verilecek ve ardından bu iki kavramı ele alış biçimleri karşılaştırılacaktır.

HOCA AHMED YESEVÎ (ö. 562/ 1166–67)

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen ve hakkında pek çok menkabevi bilginin var olduğu Ahmed Yesevî, Çin'in Doğu Türkistan bölgesine bağlı Sayram kasabasında ikamet eden Şeyh İbrahim ve Ayşe Hatun'un oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta önce annesini ve daha sonra da babasını kaybetmiştir. Yaşanan bu kayıpların ardından ablası Gevher Şehnaz ile birlikte Yesi'ye gelmiş, burada Arslan Bab¹⁰ isimli şeyhten bir süre dinî-tasavvufî eğitim almış,

⁷ Kemal Eraslan, “Ahmed-i Yesevî”, *Erdem – Atatürk Kültür Merkezi Dergisi Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı*, 1995, sy. 21, s. 819. Bu tarikat önce Seyhun civarında ve daha sonra da hızla Türkistan'ın tamamına yayılmıştır. Moğol istilasının sonrasında Horasan, İran ve Azerbaycan Türkleri tarafından kabul edilen Yesevîlik, 13. yüzyılda bu tarikate mensup dervişlerce Anadolu'ya taşınmıştır. Sülûk silsilesi açısından değerlendirildiğinde Yesevîlik'ten gelen tarikatler Nakşibendîlik, Bektaşilik, Babailik ve Haydariliktir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmed Yaşar Ocağ, “Anadolu Türk Halk Sûfilğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1992, ss. 75–84.

⁸ Dosay Kentejay, “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikati ve Tesiri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Aralık 1999, yıl: 1, sy: 2, s. 121.

⁹ Nadirhan Hasan, “Batı'da Yesevîlik Çalışmaları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2012/ 61, s. 153.

¹⁰ Nadirhan Hasan, “Arslan Bab ve Ahmed Yesevî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, ss. 1–2. Arslan Bab ile ilgili bilgilere şu kaynaklardan ulaşılabilir: Ali b. Hüseyin el-Kâşifi Es-Sâfi, *Reşehat-ı Aynul-Hayat*, Matbaa-i Âmire, Mekke, 1269. Bahaeddin Hasan-ı Nisârî-i Buhârî, *Müzekkir-i*

onun vefatı sonrasında da Buhara'ya gitmiştir. Buhara'da seyr u sülûk adabı başta olmak üzere zahir ve bâtin ilimleri öğrendiği Hanefî âlimi Yusuf Hemedânî'ye intisap etmiştir. Hemedânî, şer'i ilimlerdeki ilerlemesi nedeniyle Ahmed Yesevî'yi kendine halife tayin etmiştir.¹¹ Yusuf Hemedânî'nin vefatının ardından bütün müritlerini Abdu'l-Hâlık Gücdüvânî (ö.575/1179 veya 617/1220)'ye devreden Ahmed Yesevî, tekrar Yesi'ye dönmüştür.¹² Yesi'de bulunduğu süre içerisinde pek çok müridin gönlünü kazanmıştır.¹³ Çağatay Türkçesi'yle yazan Hoca Ahmed Yesevî, hikmetleriyle Türk boyları arasında dil ve din birlikteliğinin sağlanmasına önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁴ Altmış üç yaşına girdiğinde tekkesinin etrafına yaptırmış olduğu çilehaneye girerek ibadet ve riyazetle meşgul olması dikkat çekicidir. Bu hususu hikmetlerinde ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.¹⁵ 1166 veya 1167 yılında vefat ettiği ileri sürülen Hoca Ahmed Yesevî, dergâhının yakınına defnedilmiştir. 1394–1397 yılları arasında Timur'un emriyle türbenin bulunduğu yere bir külliye yapılmıştır.¹⁶ Ahmed Yesevî'nin eserleri başta *Dîvân-ı Hikmet* olmak üzere *Fakr-nâme*, *Risâle Der-Âdâb-ı Tarîkat*, *Risâle Der-Makâmât-ı Erba'în*'dir.

AHMED AVNİ KONUK (1868–1938)

1285/1868 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelen Konuk, tacir Kadı Ali Zâde İbrahim Efendi'nin oğlu Musa Kazım Bey¹⁷ ile Buharalı Hâfız Mustafa Efendi'nin kızı Fatma Zehra Hanım'ın¹⁸ tek çocuğudur. Dokuz-on yaşlarındayken önce babasını ardından da annesini kaybetmiştir. Bu kayıpları yaşadığı sıralarda Galata Rüşdiyesi'nde eğitim görmektedir.¹⁹

Ahbab, Yay. Seyyid Muhammed Fazlullah, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabâd, Delhi, 1969. Âlim Şeyh Azîzân, *Lemhat Min Nefehâtî'l-Kuds*, Taşkent Birûnî Şarkîyyat Enstitüsü Ktp., nr. 495. Muhammed Şerîf Buhârî, *Huccetu'z-Zâkirin li-Reddî'l-Münkirin*, Taşkent Birûnî Şarkîyyat Enstitüsü, no 3707/1. Gulam Server Lâhuri, *Hazinetu'l-Asfiya*, Birûnî Şarkîyyat Enstitüsü, nr. 8774.

¹¹ Hemedânî'nin diğer üç halifesi ise; Hoca Abdullah Berkî (ö.555/ 1160–61), Abdu'l-Hâlık Gücdüvânî (ö. 1179) ve Hasan Andâkîdir. (ö. 552/1157)

¹² Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1976, ss. 61,72.

¹³ Ömer Uluçay, *Hoca Ahmed Yesevî*, Hakan Ofset, Adana, 1995, s. 16.

¹⁴ Uluçay, *Hoca Ahmed Yesevî*, s. 38.

¹⁵ Bkz: Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, Edit. Mustafa Tatcı, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi Yayın No: 29, 2016, s. 63.

¹⁶ Zeynep Demircan Aksoy, "Diğer Yapılarla İlişkileri Bakımından Mezar Anıtları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, s. 491. Türbe hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Naim-Bek Nurmuhammedoğlu, *Hoca Ahmed Yesevî Türbesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 15.

¹⁷ Mustafa Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 130.

¹⁸ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, Basım yeri yok, İstanbul, 1936, c.II, s. 573.

¹⁹ Ş. Savaş Barkçin, Ahmed Avni Konuk-Görünmeyen Umman, Klasik Yay., İstanbul, 2011, s. 13.

Kayıtlarda annesi ve babası vefat ettikten sonra kim tarafından bakıldığı bilgisine rastlamadığımız Konuk, 1300/1884 yılında Galata Rüşdiyesi'nden Darüşşafaka'ya nakledilmiştir. Bu okulun tercih sebebi muhtemelen yoksul Müslüman çocukların okuduğu yatılı bir okul oluşudur. 1306/1890'da bu okuldan mezun olmuş, cami derslerine devam ederek Selânikli Mehmed Es'ad Dede'den²⁰ (ö. 1911) başta *Mesnevî* ve *Fusûs* olmak üzere çeşitli tasavvuf kitaplarını okumuştur. Ayrıca Es'ad Dede, Konuk'a Arapça ve Farsça'yı öğretmiştir. Konuk, hafızlığını da yine bu dönemlerde tamamlamıştır.²¹ 23 Temmuz 1306/1890 tarihinde Galata İttihad Postahânesi'nde memuriyete başlayan Konuk, bir yandan da Hukuk Fakültesi'nde okumuş ve 1898 tarihinde bu okuldan birincilikle mezun olmuştur. PTT'de çalıştığı dönemde sürekli terfi ederek en son 1912 yılında PTT Genel Müdür Yardımcılığı görevine getirilen Konuk, 1930 ile 1933 tarihleri arasında da hukuk müşâvirliği yapmış, Telgraf Meslek Yüksek Okulu'nda ve Yüksek Mühendis Mektebi'nde posta ve hukuk idare dersleri vermiştir 1933'te emekliye ayrılmıştır. 20 Mart 1938 tarihinde vefat etmiştir. Merkez Efendi Kabristanı'nda medfundur.²² Başta *Mesnevî* ve *Fusûs'ul-Hikem* şerhi olmak üzere çok sayıda tercüme, şerh ve te'lif esere sahiptir.²³

FENÂ VE BEKÂ KAVRAMLARININ HER İKİ MUTASAVVIFTAKİ TEZÂHÜRLERİ

Ahmed Avni Konuk fenayı; "Abdin mülk ve melekût âlemini duymasıdır ki, bu hal, Hakk'ın müşâhedesinde müstağrak olmaktır." şeklinde tanımlamaktadır.²⁴

20 Mehmed Es'ad Dede aracılığıyla Mevlevî yoluna intisab eden Konuk, tasavvuf alanında pek çok eser yazmış ve hatta bununla da yetinmemiştir. Onun diğer bir ilgi alanı da mûsikîdir. Bu konuda etkilendiği kişi ise Darüşşafaka'da tanıştığı müzik öğretmeni Zekâi Dede Efendi'dir. Nota bilmemesine rağmen 3 âyin-i şerif, 3 kâr, 1 kâr-ı nâtık (Fihrist-i Makâmât), 8 beste, 5 ağır semâi, 5 yürük semâi ve 15 şarkı besteleyen Konuk, aynı zamanda şâirdir. Mehmed Es'ad Dede ve Konuk'la ilgili detaylı okuma için bkz: Esmâ Öztürk, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Tasavvuftaki İrfâni Gelenek: Ahmed Avni Konuk Örneği", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2015, ss. 59, 61-68.

21 Halil Can, "Ölümünün 30. Yıldönümü Dolayısıyla Ahmed Avni Konuk", *İleri Musiki Mecmuası*, 1968, sy. 232, s. 4.

22 Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2008, c. I, ss. 11-12; Reşat Öngören "Konuk, Ahmed Avni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2002, c. 26, ss. 180-182; Selçuk Eraydın, "Ahmed Avni Konuk Hayatı ve Eserleri", *Fusûs'ul-Hikem Tercüme ve Şerhi* I.cilt içinde, Haz. Mustafa Tahralı vd, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005, ss. 15-16.

23 Eserlerinin listesi için bkz: <http://katalog.ibb.gov.tr>. (Erişim: 24.06.2016)

24 Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. I, s. 130.

Bu tanıma göre müşahede esnasında kul kendinden ve bu dünya âleminden geçerek başka bir boyuta girer. Hoca Ahmed Yesevî fenâ makamında oluşan bu istiğrak halini şu iki dörtlükte ifade etmektedir:

Hikmet²⁵

Evvel fenâ, âhir fenâ, olmak fenâ,
O makama yeten âşık kılmaz senâ.
Cânânımızın cemâlini Hak'tır gördük,
Câna eklendi, bildik dostlar.²⁶

Hikmet

Bekâ-billâh makâmını gülüp candan geçerler,
Fenâ-fillah olanlar o menzili kucaklarlar.
Bekâ şarabı ne hoş tatlı şarap o,
Sırdan anlam kapanlar o şarabı içerler.²⁷

Avni Konuk'a göre fenâ üç mertebede gerçekleşir: İlki, şeyhin muhabbetinde kaybolmaktır ki buna "fenâ-fi's-şeyh" denilir. Bu muhabbet öyle bir safhaya ulaşır ki, şeyhini seven kendi nefsinin göremez, sevemez hale gelir. İkincisi, şeyhin muhabbetinden geçilip Peygamber sevgisinde fâni olunan "fenâ-fi'r-resûl" mertebesidir. Bu safhada Hz. Peygamberin sevgisi, şeyhe duyulan muhabbeti gölgede bırakır. En son ve üstün aşama ise "fenâ-fillah"dır. Bu ise Hak'da fâni olmaktır.²⁸

Konuk'un bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere; gerçekte fenâ-fillaha ulaşan diğer sevgileri terk etmez. Bilakis onları da sevmeye devam eder. Çünkü tüm bu sevgilerin hepsi birbirleriyle ilintilidir.

Yukarıdaki üçlü tasnifte bahsedilen fenânın ilk aşaması Ahmed Yesevî'nin dörtlüklerinde şöyle dile gelir:

Hikmet

Kul Hoca Ahmed kabir içinde makâm tutmayınca,
Fenâfillah makamından aşır geçmeyince,

²⁵ Söz konusu hikmetler eserde herhangi bir numaralandırmaya tabi tutulmayıp sadece "Hikmetler" başlığı altında verilmiştir. Bu nedenle ilgili dizelerin kolay bulunabilmeleri amacıyla parantez içi sayfa numaralarıyla birlikte verilmiştir.

²⁶ Yesevî , *Dîvan-ı Hikmet*, s. 328.

²⁷ Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 431.

²⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. I, s. 469.

Pîr-i Kâmilin damlasından yudum yutmadan,

Lima Allah makamına erse olmaz.²⁹

Görüldüğü üzere Ahmed Yesevî'ye göre şeyhte fâni olmak Allah ile beraber olmaya bir vesiledir. Ömrünün son yıllarını yer altına inşa edilen çilehanesinde geçiren Yesevî, adeta bir kabri andıran bu yerde ibadetlerine devam ederek çeşitli makamlara ermiştir. Bu makamlardan birisi de fenâ makamıdır ki, ona ulaşmanın yolu Yesevî'ye göre seyr u sülûktür. Bu yolda kâmil bir mürşitten feyiz alınmalıdır. Onda fenaya erdikten sonra yola devam edilir. Her ne kadar fenâ-fi'r-resûlden bu dörtlükte bahsetmemiş olsa da ikinci merhale Peygamber sevgisinde fâni olmak olarak kabul edilebilir. Nitekim altmış üç yaşında yani Hz. Peygamber'in vefat tarihinde yerin altına inerek ibadetlerine oradan devam etmesi, Hz. Peygamberi ne kadar çok sevdiğini ve onunla aynîleşme çabası içine girdiğini gösteren en belirgin delillerden biridir.

Ahmed Avni Konuk *Mesnevî*'de anlatılan bir hikâyeyle fenâ kavramı somutlaştırmaktadır.³⁰ Anlatılan kıssada; Mumcu bir gün muma; "*Ben seni fenâ için döktüm.*" der. Mum da ona; "*Ben de fenâyâ iltica eyledim.*" diye yanıt verir. Konuk'a göre burada mumdan kasıt insandır. Mumcu ise Yüce Yaratıcı'dır. Verilen örnekle anlatılmak istenen ise şudur: Nasıl ki mum yandıkça ateş onu tüketirse, insan da fâni özelliklerinden geçip Allah'ın rızasına iltica ederse bâki ışığına yani Rabbânî nûra kavuşur.

Tasavvuf çevrelerinde fenânın son derecesi olan fenâ-fillahı yaşayan sâlikin "Kulum ben onu sevinceye kadar nâfilelerle daima bana yaklaşır. Ben onu sevdiğim vakit onun gören gözü, işiten kulağı, konuşan dili olurum. O zaman Benimle işitir, Benimle görür, Benimle söyler, Benimle tutar, Benimle yürür."³¹ hadîs-i kudsînin muhatabı olduğu düşüncesi yaygındır. Zira Ahmed Avni Konuk da bu görüşü taşıyan mutasavvıflardan biridir. O, bu hadise muhatap olan kulların beden kaydından kurtulmuş olduklarını düşünür. Hatta dış görünüşlerine bakıp aldanmamak gerekir. Onlardan gerçekleştirdikleri fiiller, ancak Hakk'ın mutlak vücudunun mertebelerinin hükümlerini muhafaza içindir.

²⁹ Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 253.

³⁰ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. II, s. 82.

³¹ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, el-Kütübü's-Sitte, (Mevsuatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), Haz. Salih b. Abdülaziz, Dâru's-Selam, S. Arabistan, 2000, Rikâk, 38.

Bu mertebede kulluk sıfatının muhafazası, ilâhi hikmet gereği olduğundan onlar bu çokluk âleminde kulluk yapmaktan bir an bile uzak kalmazlar. Yoksa isterlerse onlar yemez ve uyumaz, ateşte yanmaz ve suda batmazlar. Velhasıl onlar bedenleriyle sınırlı değildir.³²

Ahmed Yesevî'nin de bu önemli noktaya temas ettiği gözden kaçmamaktadır:

Hikmet

Kul Hoca Ahmed nefis dağından çıkıp aştı,
Fenâ-fillâh makamına yakınlaştı,
Yürek-bağrım coşarak kaynayıp taşıtı,
Bu hal ile ağlayıp dua eyleyim sana.³³

Son mısradaki görüleceği üzere, fenâ makamına ulaşıldığında bile hâlen kişinin kulluk vasfı devam etmektedir. Zira her ne kadar Allah'a çok yakınlaşsa da insan kuldur, Allah da Allah'tır. Bu aşamada salikin benliğinden geçme halini yaşamaması insan olma özelliğini yitirmesine ve ilâhi bir takım vasıflar kazanmasına sebep olmaz. Aksine burada kişinin sıyrıldığı şey insanlığı değil sadece nefsâni bir takım sıfatlarıdır.³⁴ Ebu Nasr es-Serrâc et-Tûsî (ö.378/988) bu ince noktayı şu sözlerle ifade eder: "Siyah rengin siyahtan, beyazın beyazdan bir parça olduğu gibi 'beşeriyet' de insandan ayrılamaz. Sadece beşeriyet ahlakı, ilahî hakikatlerden gelen güçlü nurlarla değişebilir."³⁵ Nitekim hatırlanacak olursa, Allah ile olan bu sınır ayetlerde "Ve sana ölüm gelinceye kadar Rabbin kulluk et." (Hicr 15/99) ve "Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size niye değer versin!" (Furkan 25/77) şeklinde ifade edilmiş, böylece insanın kulluk vasfının her durumda devam ettiği belirtilmiştir. Yesevî bu hal içindeki salikin içinde ağlama ve dua etme isteğinin doğacağını vurgulamaktadır.

Yine aynı dörtlükte dikkati çeken bir husus da nefsin aşılması gereken bir dağ olarak gösterilmesidir. Zira nefis dağının arkasında çeşitli makamlar vardır. Bu makamlardan birisi de fenâ-fillah makamıdır. Bu makama ulaşmak için daha

³² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, c. III, s. 478.

³³ Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 104.

³⁴ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 244.

³⁵ Ebu Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 543.

önce vurgulandığı üzere, nefsin afetlerinden kurtulmalıdır. Oldukça zor olan bu iş başarılı olduğunda sûfinin gönlü ilahî aşkla dolup taşacaktır.

Konuk, fena-fillah makamına ulaşabilmenin yolunu kişinin tam manasıyla Rabbine yönelerek kendisiyle meşgûliyetten vazgeçmesi olarak görür.³⁶

Şöyle ki; insanın üzerindeki benlik perdeleri nedeniyle mutlak hakikat tam anlamıyla görünmez. Hakikate ulaşabilmenin yolu, maddi kirlilerden ve nefsanî pisliklerden arındırılmış bir kalbe sahip olmaktır. Zira böyle bir kalbin gayb âleminin bazı hususlarına vâkıf olacağına diğer bir ifadeyle marifetin hâsıl olacağına inanılır. Bu pas ve pisliklere "hicap ve perde", bunu temizleme işine de "kalp tasfiyesi" denilir.³⁷ İşte manevi tecellilerle ortadan gayriyyet perdelerinin kaldırılması sonucu, bu mertebede olan bir kimse Allah'tan başka bir varlık göremez. Nedeni ise bu noktada kendisinin herhangi bir şekilde tasarruf sahibi olmamasıdır. Bu mertebede ister "Bu vücud Hak'tır." isterse de "Ben Hakk'ım." denilsin, ikisi de birdir. Fakat bu makamdan sonra gelen "beka-billâh" makamı ise farklıdır. Zira bu makam, Konuk'a göre insan-ı kâmilin makamıdır ve Zât-ı Mutlak tam olarak tecelli eder. Çünkü insan-ı kâmil, mutlak vücudun cismânî, nuranî, vahdet ve vâhidiyyet mertebelerinin hepsini kendisinde toplar. Ve bu mertebeye, Zât-ı mutlâkın en son tecellisi ve en sonuncu taayyün elbisesidir.³⁸

Yesevî de aşağıdaki dörtlükte bu perdelerle değinir. Şan-şöhret, makam ve mevki gibi dünyalık değerler bu perdelerden bir kaçıdır. Ve perdelerin sıyrılması sonucu salikin gözünde kıymetli olan ne varsa önemini kaybeder. Allah zikrinin sürekli çekilmesiyle elde edilen bu hal, rûhi bir arınmadır. Böylece Allah dışındaki diğer varlıkların hiçbir kıymeti kalmaz. Sadece Yüce Yaratıcı düşünülür. O'nda kaybolunur. İşte asıl fena da bundan sonra başlar.

Hikmet

Nam ve nişan hiç kalmadı, "La..La..." oldum,
Allah zikrini diye diye "...illa..." oldum;
Halis olup, muhlis olup "...lillah" oldum;
"Fenâ-fillah" makamına geçtim ben işte.³⁹

³⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, c. II, s. 89.

³⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul, 1991, s. 239.

³⁸ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. III, s. 54.

³⁹ Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 49.

Dîvan-ı Hikmet'in mukaddimesi olarak nitelendirilen *Fakr-nâme*'de Yesevî, dört kapı kırk makamda açıkladığı esasları ifade ederken şunları söyler:

"Hazret-i Ali'den, Allah ondan razı olsun, rivayet ederler ki dervişlik makamı kırktır. Eğer (bir derviş) bilip (buna göre) amel etse, dervişliği temiz olur ve eğer bilmeseyse ve öğrenmeseyse, dervişlik makamı ona haram olur ve (o kişi) cahildir. O kırk makamın onu şeriat makamında ve onu tarikat makamında ve onu mârifet makamında ve onu hakikat makamındadır."⁴⁰

Yesevî fenâ makamını üçüncü kapı olan marifet kapısının altında sınıflar ve şöyle der:

"O on makam (ki) mârifettedir, ilki fenâ olmaktadır. İkincisi dervişliği kabul etmektir. Üçüncüsü her işe tahammül etmektir. Dördüncüsü helal ve güzel istekte bulunmaktır. Beşincisi mârifet kılmaktır. Altıncısı şeriat ve tarikatı ayakta tutmaktır. Yedincisi dünyayı terk etmektir. Sekizincisi âhireti seçmektir. Dokuzuncusu tecrit olmaktadır. Onuncusu tefrit olmaktadır."⁴¹

Yesevî, fakr yoluna ulaşmayı da on mertebede inceler. Buna göre ilk aşama tövbe; ikincisi günahlardan vazgeçmek; üçüncüsü kötü işlerden pişmanlık; dördüncüsü hayret; beşincisi hakirlik ve inleme; altıncısı Hak Teâlâ'dan yardım istemek; yedincisi kötü yollardan geri dönmek, sekizincisi Allah'ın zikriyle meşgul olmak; dokuzuncusu tefekkür ve en sonuncusu ise fakr yolu, fenâ yani yok olmaktadır.⁴²

Anlaşıldığı kadarıyla Yesevî, fenâ halini fakr ve mârifetullahla irtibatlandırır. Özellikle mârifetullah mertebesinde Yaratıcıyla yakın bir ilişki söz konusudur. Allah'ta fâni olma hâli en zirve haldir. Bu halde bütün filler silinir. Kul sadece Rabbini temaşa eder. Her şeyiyle O'na dönüktür. Dili Onunla ve O'ndan konuşur. Bedeni sakinleşir. Ruhu saflaşır, nuranileşir.

SONUÇ

Türk tasavvuf tarihinin tanınmış iki sûfisinin fenâ ve bekâ kavramlarını ele alış biçimleri karşılaştırıldığında öncelikle her iki mutasavvıfın da fenânın "fenâ fiş-şeyh", "fenâ fi'r-rasûl" ve "fenâ-fillah" şeklindeki üçlü tasnifine yer vermiş oldukları görülmektedir. Bu tasniften yola çıkarak, fenânın aşamalı bir süreç

⁴⁰ Kemal Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yay., Ankara, 2016, s. 52.

⁴¹ Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, s. 52.

⁴² Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, s. 54.

olduğu söylenebilir. İkinci olarak; gerek Yesevî gerekse Konuk'a göre, bu aşamalar kâmil bir mürşîd gözetiminde kat edilmelidir. Bu süreçte makam ve mevki hırsı gibi her türlü nefsânî arzusunun terk edilmesi gerektiği, bırakılmayan tek vasfın kulluk olduğu konusunda her iki mutasavvıfın da mutabık olduğu görülmektedir. Aralarında 800 yıllık bir zaman dilimi olmasına rağmen, tespit edilen bu benzerliklerin insanın yaratıcısı ile ilişkisi noktasında aynı yerde durduğunu göstermesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Aksoy, Zeynep Demircan, "Diğer Yapılarla İlişkileri Bakımından Mezar Anıtları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, ss. 487–499.

Azîzân, Âlim Şeyh, *Lemhat Min Nefehâti'l-Kuds*, Taşkent Birûni Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 495.

Barkçin, Savaş, *Ahmed Avni Konuk-Görünmeyen Umman*, Klasik Yay., İstanbul, 2011.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b.İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, el-Kütübü's-Sitte, (Mevsuatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), Haz. Salih b. Abdülaziz, Dâru's-Selam, S. Arabistan, 2000.

Buhârî, Muhammed Şerîf, *Huccetu'z-Zâkirin li-Reddi'l-Münkirin*, Taşkent Birûni Şarkiyat Enstitüsü, no 3707/1.

Can, Halil, "Ölümünün 30. Yıldönümü Dolayısıyla Ahmed Avni Konuk", *İleri Mûsiki Mecmuası*, 1968, sy. 232, ss. 4–8.

Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rîfât*, Thk. İbrahim Ebyânî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405.

Damar, Abdullah, "Tasavvuf Terimlerinin Oluşumu", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sy: 17, ss.161–189.

Demirdaş, Öncel, "Köse Ahmed Trabzonî'ye göre Nefs ve Nefsin Kategorileri", Fırat Üniversitesi *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sy. 18, ss. 157–181.

el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1991.

el-Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Thk. Abdülhalîm Mahmud-Mahmud b. Eş-Şerîf, Müessesetu Dâr'îş-Şa'bi, Kahire, 1989.

el-Münâvî, Muhammed 'Abdurraûf, *et-Tevkîf'alâ Mühimmâtî't-Te'ârîf*, Nşr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1410.

Eraslan, Kemal, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yay., Ankara, 2016.

Eraydın, Selçuk, "Ahmed Avni Konuk Hayatı ve Eserleri", *Fusûs'ul-Hikem Tercüme ve Şerhi* I.cilt içinde, Haz. Mustafa Tahrallı vd., Kitabevi Yay., İstanbul, 2005.

Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, Basım yeri yok, İstanbul, 1936.

er-Râzî, Muhammed b. Bekr b. Abdilkâdir el-İmam, *Muhtârû's-Sihâh*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1995.

es-Serrâc, Ebu Nasr et-Tûsî, *el-Lüma' fî Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

Hasan, Nadirhan, "Arslan Bab ve Ahmed Yesevî", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2009.

<http://katalog.ibb.gov.tr>. (Erişim: 24.06.2016).

Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 2010.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lîsânu'l-Arab*, Dâru İhyâi't-Turasil-Arabî, Beyrut, 1999.

Kâşânî, Abdürrezzak, *Letâifu'l-A'lâm fî İşarâtı Ehli'l-İlhâm*, Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vasîf*, Çağrı Yay., İstanbul, 1990.

Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Haz. Mustafa Tahrallı vd., Kitabevi Yay., İstanbul, 2008.

Konuk, Ahmed Avni, *Fusûs'ul-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahrallı vd., Kitabevi Yay., İstanbul, 2005.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1976.

Lâhuri, Gulam Server, *Hazînetu'l-Asfiya*, Birûnî Şarkiyat Enstitüsü, nr. 8774.

Nisârî, Hasan, *Müzekkir-i Ahbâb*, Yay. Seyyid Muhammed Fazlullah, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabâd, Delhi, 1969.

Nurmuhammedoğlu, Naim-Bek, *Hoca Ahmed Yesevî Türbesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.

Ocak, Ahmed Yaşar, "Anadolu Türk Halk Sûfiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1992, ss.75–84.

Öngören, Reşat, "Konuk, Ahmed Avni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2002, c. 26, ss. 180–182.

Öztürk, Esmâ, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Tasavvuftaki İrfânî Gelenek: Ahmed Avni Konuk Örneği", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2015.

Rona, Mustafa, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1970.

Sâfî, Ali b. Hüseyin, *Reşehat-ı Aynu'l-Hayat*, Matbaa-i Âmire, Mekke, 1300.

Uluçay, Ömer, *Hoca Ahmed Yesevî*, Hakan Ofset, Adana, 1995.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul, 1991.

Yesevî, Hoca Ahmed, *Dîvan-ı Hikmet*, Edit. Mustafa Tatcı, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi Yayın No: 29, 2016.

Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009.